

Iz zgodovine kranjskih trgov.

I. Početek in razvoj naših trgov.

L. Podlogar.

(Nadaljevanje.)

Vprašajmo se zdaj, kakó se loči trg od vasi? — Na zunaj ni bilo v srednjem veku posebne razlike med trgom in vasjo. Vasi kakor trgi so imele večje število hiš; a trg se je ločil od vasi bistveno v tem, da je imel v bližini kako utrdbo. Za to utrdbo ni bilo potrebno obzidje; zidane utrdbe so imela le mesta. Utrdba trga je bil grad sredi nje ali vsaj v nje neposredni bližini. Šmartno pri Litiji — na primer — je stara župnija. Imela je od nekdanj veliko hiš, pa vendar je vas, ne trg, ker ni bilo tam v bližini utrdbe. Sedanja Litija, v isti župniji, je bil pa od nekdanj trg, ker je imela utrdbo, namreč litijski grad: sedanja Jenkova hiša je bila nekoč graščina. Isto velja o drugih krajih, n. pr.: o Dobropoljah, o Škocijanu pri Turjaku i. dr. Obe omenjeni sta stari župniji, na obeh krajih je bilo že nekdanj veliko hiš in ljudi, pa manjkalo je utrdbe. Utrdba je glavni pogoj in znak starejših naših trgov.

Da bi se torej trgovina osredotočila le na take kraje, kakor so bili trgi, so vladarji prepovedovali vse trgovanje izven njih. Pravico trgovanja je imel le trg, tržiti se je smelo le v trgu. Trg je imel mitnico, nje dohodki so pa romali v blagajno deželnega kneza ali pa v blagajno tistega zemljiškega gospoda, ki mu je podelil pravico čez trg deželni knez. Vsak trg je imel tržnega sodnika. Teža je določal gospodar zemljišča ali pa so si ga smeli voliti tržani sami. Kakor mesta so prejemale tudi trgi od vladarjev ustanovna pisma, ki so vsebovala ustanovo in tržne pravice. Na oboje so bili tržani zelo ponosni. Tržne pravice in druge svoboščine so bile namreč bogat vir dohodkov za tržane. Tržani se pa kmalu niso hoteli več smatrati za grajske podložnike; čutili in vedli so se kakor neki vmesni stan med graščaki in kmeti. Prvim so, zanašaje se na svoje svoboščine in predpravice, radi nagajali, kjer in kakor so mogli; druge so pa prezirali, kadar in kakor je bilo mogoče. Razlikovati so se hoteli od kmetov po obleki in po govorici. Preprosto ljudstvo je seveda ta razdružljivi duh (separatizem) kmalu razumelo in tržanom vračalo milo za drago: vso stvar so si obrnili kmetje na smešno in v zasmehovanju tržanov navadno potegnili z gospodo. Za zgled si vzemimo le trg Motnik.

Kaj se pripoveduje o motniških tržanih? Ob izvolitvi sodnika so hoteli pokazati Motničani vso svojo imenitnost in posebnost. Takrat so volili »sindika« ali »justificerja« — tak časten naslov je nosil motniški tržni sodnik. Takoj po izvolitvi ga je spremil ves trški zbor okrog trga, tako daleč naokrog, kolikor je segala njegova sodna oblast. Sodnik je

nesel visoko pokonci sodno palico (žezlo); pred njim, vsem zborom in vso procesijo je pa stopal trški pisar, ki se je imenoval »notar«. Ta je nesel pod pazduho vsa pečatena trška pisma: ustanovno pismo in sploh vsa pisma, ki se jih je držal stari pečat. Ti pečati so bili utrjeni v okrogle, lesene škatlice in prilepljeni ob pergamentni listini na precej dolgem traku, da je visel pečat dober pedanj od nje. Hodili so tržani tiho, da se je ropot pečatnikov ob hitri hoji slišal gor v grad. Ob takih svečanostih se je pa potrudila tudi grajska gospoda, da je tržanom vrnila. Najela je na kmetih kolikormogoče veliko število razposajencev, da so spremljevali izprevod z mačjo godbo in glasnim krohotom. Večkrat je prejel posebno kak nepriljubljen sodnik blagoslov tudi z neblagoslovljeno vodo.

V trški hiši, kjer je bil ponavadi tudi dom izvoljenega sodnika, je ta potem sprejemal slovesno nove ude v motniško zadrugo ali v ceh. Omenja se v Motniku zadruga strojarjev in suknarjev. Pri mizi, koder so se vršile navadno združne seje, je moral novi ud priseči in koncem prisege piti iz lupine morskega polža (ali školjke). Ta posoda je bila lepo s srebrom okovana in pritrjena s srebrno verižico k cehovski ali združni mizi. Po končani ceremoniji je sodnik zaklenil cehovsko pobratimsko posodo v predal cehovske mize. Ves blažen je novi združni član potem povabil trški zbor na kakšno okrepilo. Pevski zbor, sestavljen iz porednih »kmetavzarjev«, je pa njemu in vsej veseli družbi tržanov zapel podoknico. Besedilo je navadno častilo Motničane in njih nedolžnega polža:

Motničani, kam ste svoj'ga polža djali,
Junaškega si var'ha kam odgnali?

Tako se pripoveduje o Motniku in Motničanih; drugod je bilo pa spet drugače. A povsod se kaže, da so doživeli tržani v dobi svojega trškega prerojenja tudi marsikatero grenko. In ta spomin nanjo je prišel še na pozne rodove.¹

Novoizvoljeni sodnik je moral tudi k višji gospodi, da priseže. S seboj je moral prinesiti zapisnik o izvolitvi in ustanovno pismo trga. Če je uničila to pismo kakšna nezgoda, n. pr. požar ali kaj drugega, se je moral potruditi, da je dobil potrdilo trške pravice v pisarni deželnih stanov ali v gradu. Če so pa tržani neznatnih trgov preje z grajsko gospodo le preveč — kakor se je reklo — »v caker hodili«, jim pa grajska gospoda ni dala potrdila, pa se je potrudila, da tudi deželni stanovi, kjer je imela taka gospoda večino, takega potrdila pod to ali ono pretvezo niso izdali. Takó so prišli tržani ob tržne pravice.

Že cesar Friderik III. — da navedemo zgled — je prepovedal leta 1449. sejme ob nedeljah in praznikih. Zgodilo se je to zaradi Ljubljane,

¹ Primeri: Vodnikov album 1858, in: Blätter aus Krain 1857: Der Markt Mötnik und seine Umgebung.

ki je bila tedaj močno prizadeta vsled požarov, pa so se trgovci mesta ogibali, zlasti oni iz bližnje okolice, iz Šmarja in z Iga. Tržani so tedaj pozabili prositi za preložitev sejmov in tržnih dni na druge dneve in takó so prišli ob sejme in tržne pravice. Za časa Marije Terezije in Jožefa II. je pa zahtevala vlada, da se morajo trgi izkazati z ustanovnimi pismi. Zgodilo se je to vsled tega, ker so začeli nekateri večji kraji kar na svojo pest trgovati. To je pa škodovalo sosednjim trgom. Ti so se pri vladi pritožili. Trgi, katerim so se taka pisma poizgubila, so morali poiskati potrdila tržnih pravic pri sosednjih trgih, v gradovih in v mestih. Marsikateri trški sodnik pa vladnega dopisa niti prebral ni, drugi je pa smatral vse skupaj za sitnost vlade, misleč, da bo vseeno šlo. Pa vlada ni bila toli sitna, kolikor oprezna in previdna. Tako se je marsikje primerilo, da so dobili tržni kraji tik pred sejmi nič posebno veselo sporočilo, da so jim sejmi preklicani za vedno.

Cvetoče tržne kraje je pri nas posebno dušila tudi turška sila. Trgovska pota proti jugovzhodu in vzhodu je skoraj popolnoma zaprla; drugod so pa trle trgovino visoke cestnine in carine.

Na te omenjene načine so izgubili tržne pravice mnogi nekdam cvetoči trgi: Pobrežje (Freithurn pri Adlešičih), Stari trg pri Ložu in Poljanah, Svibno, Vinica i. dr. Pri teh je opazati, da je bil posebni in poglavitni vzrok propada ta, da se je obrambna črta proti Turkom po slav-
nih zmagah premaknila dalje na jug. Prej so bili ti kraji nele zavetišče okoličanov, ampak tudi zbirališče brambovcev. Ko je pa nevarnost minila, je minilo z njo tudi vse drugo.

Še ene in morda poleg utrdbe poglavitne tvoritvene in oživljajoče sile naših trgov ne smemo prezreti. To so ceste, po katerih se je gibal promet.

Trgovina, vir blagostanja naših trgov, si je sčasoma marsikje izbrala nova pota in pustila na stran nekdam cvetoče trge. Preložile so se, oziroma napravile v drugi smeri, naše glavne, državne ceste. Trgi so bili tako ponekod puščeni daleč proč od prometnih zvez. To je bil zanje velik udarec. Kmalu se je pokazalo, kolikega pomena so za trgovino ceste in prometne zveze. Nekdam cvetoči trgi so po taki izpremambi mogli pokazati le popuščene domove in siromašne tržane. Če velja to o prometnih zvezah sploh, velja še posebno o naših železnicah, ki so stekle ponekod zelo daleč od državne ceste in se na daleč ognile trgov.

Trgovina je prinašala trgom oziroma tržanom, katerih niso zadele ravno omenjene nepravilike, obilo dobička. Blagostanje se je naglo dvignilo. Opaža se posebno koncem srednjega veka, da so imeli trgi največ dobička od prodaje sveta za zidanje hiš. Trg sam, to je oni prostor, kjer so se shajali ljudje v svrhu trgovanja, je bil kmalu ograjen z lepimi, visokimi in prostornimi hišami, prodajalnami. Trška uprava je pazila na to, da so se stavile hiše v določenem redu in da so se zidale v vrsti. Trg je postal takó polagoma najlepši del tržnega kraja. Tu so imeli svoje hiše

premožni tržani, trgovci in prodajalci. Okoli tega središča so pa stale preproste hiše rokodelcev, obrtnikov in poljedelcev.

Trgovske hiše so imele v pritličju arkade ali oboke, kjer je bil trgovec s svojim blagom varen pred vremenskimi nezgodami. Hiše pa, ki niso imele arkad, so imele široke, prostorne veže, kamor se je umaknil trgovec s svojim blagom ob deževju. Vsak trg je imel pravico, pobirati določene pristojbine. Med temi so bile poglobitve tržina in merice. Tržina (Standgeld, odtod spakedranka »štangel«) se je pobirala ob sejmi in tržnih dnevih od vóz, živine, tovorov, jerbasov, košev itd. Mera se je pa jemala od vsega prodanega blaga: od žita, soli, vina, platna, sukna...

Preskrbljeno je tudi bilo, da se v trgu ni moglo slepariti ne na meri, ne na uteži. Vse na prodaj postavljeno blago se je zmerilo in tehtalo s trško mero in tehtnico, in pri tej priliki je trška uprava odtegnila, kar ji je šlo po postavi in stari navadi. Merili in tehtali so navadno trški stražniki, policaji, ki so bili plačani z enim delom trške mere, ostali del je pa prejela trška blagajna.

Ob tržnih dnevih so razobešali nad trško hišo ali tam, kjer se je blago merilo in tehtalo, zastavo; ob sejmi pa še desno roko, držečo meč, znamenje sodne pravice in tržnega varstva. Preskrbljeno je bilo ob takih dneh še posebno za red in mir. Kdor je poizkusil slepariti pri blagu, glede mere ali uteži ali kakorkoli, je bil kaznovan. Nekaterim predrznim sleparjem se je odvezlo blago in se jim je naložila povrh še denarna kazen ali zapor.

Tudi za varnost cest, ki so držale v trg, je bilo svojčas zelo preskrbljeno. Hudodelce, kakor roparje in razbojnike, so sodili v trg; vendar deželni knezi trškim sodnikom niso dovoljevali, da bi bili tudi izvršili krvave ali smrtne obsodbe. Ta pravica je bila le v rokah grajskega sodišča, ki pa je smelo izvršiti smrtno obsodbo le vpričo deželnega sodnika. V svarilni zgradbi za vso okolico, ki je bila znabiti osumljena soudeležbe kakega zločina, ropa ali napada, je pritiralo vojaštvo siloma vse odrastle na kraj, koder se je imela izvršiti justifikacija ali usmrčenje hudodelca. Tak pogon na morišče imajo v spominu še Viničani, Poljanci in Kostelci ob Kolpi. Pripoveduje se, da je ondi krvnik (frajman, rabelj) z vojaštvom prisilil vse odrastle moške, da so prišli na morišče. Tak pogon je prebivalstvo navadno povsod razburil in globoko užalil. Krvnik je moral oditi z vojaškim spremstvom, sicer bi bil izgubil sledu kot žrtev svojega poklica in osvete po krivem ali nekrivem osumljenega ljudstva. Odpeljal se je navadno takoj, ko je opravil svoje delo in se ljudstvo še ni razhajalo. Nekdanji trg Vinica je imel svoje morišče zunaj pred trgom, na holmcu nasproti božjepotni cerkvi Matere božje na Žezlju. Imenuje se še danes Vešenik. Tudi drugod znana imena kakor »Gavge«, »Krokarji« i. dr. nas spominjajo na take žalostne kraje. Med Črnim in Belim potokom blizu Belopeškega trga na Gorenjskem stoje še dandanes po-

drtije vislic »der weissenfelser Galgen«. Pripoveduje se, da so nekdam prosili Trbižani Belopečane, da bi smeli nekega svojih zločincev obesiti na njih vislicah, pa jim niso dovolili, ampak so pismeno odgovorili: »Das sind unsere Rechte. Wir haben den Galgen für uns und unsere Kinder gebaut, nicht aber für fremde Halunken.« (To so naše pravice. Mi smo dali napraviti vislice zase in za svoje otroke, ne pa za tuje potepuhe.) Isto se pa pripoveduje tudi o mestih, n. pr. o Višnji gori. (Konec I.)

Iz materinega dnevnika.

J. E. Bogomil.

Dd groba se je vrnila, kjer je obiskala svojo mamico, ki spava ondi pod črno rušo in čaka angelske trobente. Odprla je zdaj knjigo, spomin na rajnko mamo. »Dnevnik« ji pravi. Skoro vsak dan je vpisala vanj pokojna mati kak važen dogodek svojega življenja. Danes je ta knjiga hčerki dragocen spominek na ljubo mater: oživlja ji iznova dneve, ko je okušala sladkost materine ljubezni, sladkost tudi takrat, ko je ona mislila, da ji je primešanega tudi kaj srda. Odpre knjigo in bere, pa zopet preskoči nekaj listov in zopet bere — in zopet in zopet...

»14. junija 1901. Danes je šla moja Marica prvič k svetemu obhajilu. Praznik presvetega Srca Jezusovega je. Dvakrat lep je današnji dan in gorak. Kakor bi govoril meni in moji Marici o lepoti in gorkoti Najsvetejšega. Rada sem imela doslej svojo Marico, sedaj jo imam še rajši. Tudi ti jo imaš rad, o Gospod! Daj, da bo tudi Marica tebe vedno ljubila!«

»29. junija 1901. Ličanovi so šli na izlet k Sveti Katarini. Naša Marica je hotela z njimi. Kako me je prosila! Komaj, komaj sem ji ubranila! Danes je vendar zapovedan praznik, pa bi bila brez svete maše! Ne, tega ji ne pustim! Najprvo dolžnost, potem razvedrilo! Popoldne sva šli na Rožnik. Ondi se je utolažila.«

»15. avgusta 1901. Danes praznuje Marica svoj god. Popoldne je šla z menoj v Dravljje k svetemu Roku. O ljubi sveti Rok, varuj mojo hčerko kuže; veš, kakšne kuge!«

»16. avgusta 1901. Zjutraj z vlakom sva se odpeljali k Mariji Pomagaj. Popoldne z vlakom do Škofje Loke in potem za en teden na dom mojih staršev.«

»2. februarja 1902. Danes je mraz. Marica hoče na led. Pa zastonj prosi. Ne pustim je. Hude slutnje imam: kaj, če se ji zgodi nesreča? Ličanovo Jelico so pred nekaj dnevi odpeljali z drsališča v bolnišnico...«